

Inaugurale rede Prof. Dr. Erik Stam

Ondernemerschap goed geregeld?

Uitgesproken op 21 september 2012
aan de Universiteit Utrecht

Foto's: Ernst Klip Fotografie, Lekkerkerk

© Erik Stam, 2012

Mijnheer de Rector Magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders.

Inleiding

Als we eens dertig jaar vooruit konden kijken; hoe zou de wereldeconomie en de Nederlandse economie er dan uit zien? We zijn dan in het jaar 2042, ik ben dan 67 jaar en waarschijnlijk nog lang niet met pensioen. Van economen wordt verwacht dat ze de economie kunnen voorspellen. Nu blijkt het voor velen al een hele klus om een economische crisis te zien aankomen.¹ En ik kan daaraan toevoegen dat ondernemerschap en zeker innovatie nóg moeilijker zijn te voorspellen. En dat is maar goed ook. Van het verleden kunnen we in ieder geval wél wat leren.

Laten we daarom dertig jaar terug in de tijd gaan, naar 1982. Toen was ik 7 jaar, net als mijn dochters nu, en wilde ik nog fietsenmaker worden. In 1982 was er geen TomTom, geen Google, Skype, Facebook, en Twitter. Dat hadden we toen ook niet kunnen voorspellen. Er was wel een economische crisis: een krimp van 1,2 procent, een begrotingstekort van 6,2 procent en werkloosheid van bijna 8 procent. De huidige Nederlandse cijfers zien er toch wat minder slecht uit: het begrotingstekort van Nederland in 1982 lijkt meer op het huidige begrotingstekort van Griekenland. Het is nu zo slecht nog niet, dat is toch een positief begin van deze rede.

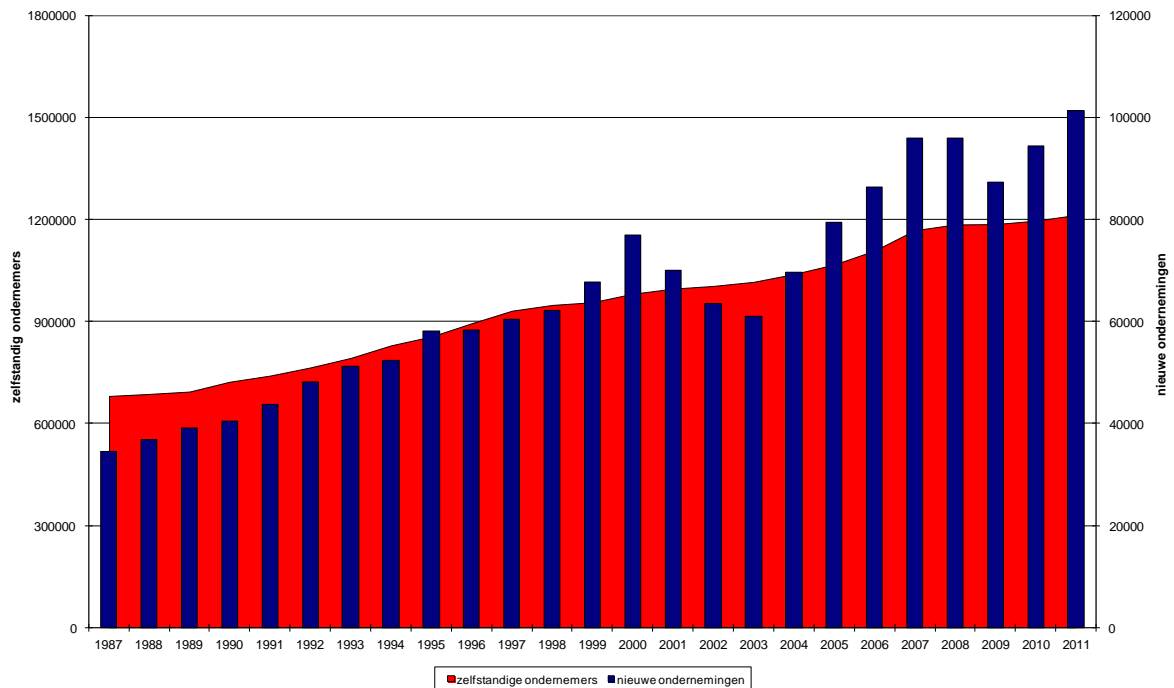
Tabel 1. De Nederlandse economie in 1982 en 2012

	1982	2012
Economische groei	-1,2%	-0,5%
Begrotingstekort	6,2%	2,7%
Werkloosheid	7,9%	6,5%

1982 was ook het jaar van het akkoord van Wassenaar. Een belangrijke mijlpaal in de institutionele geschiedenis van Nederland. Het was vooral een akkoord tussen big business en big labour. In het akkoord werd loonmatiging gekoppeld aan herverdeling van arbeid om enerzijds de werkloosheid te bestrijden en anderzijds de concurrentiekracht van het bedrijfsleven te vergroten. In die tijd werd Nederland door economen en juristen nog een kartelparadijs genoemd, niet bepaald een gunstige context voor ondernemerschap. Het MKB werd gezien als een redelijk kansloze categorie bedrijven, die het zonder intensieve overheidssteun niet zou redden. Toch ging veel overheidssteun in die tijd juist naar grote bedrijven die het in de wereldmarkt niet redden. Bijvoorbeeld naar scheepsbouwbedrijf Rijn-Schelde-Verolme (RSV), waar ruim twee miljard gulden publiek geld in ging, en die uiteindelijk in 1983 toch failliet werd verklaard.

De Nederlandse ondernemersrevolutie

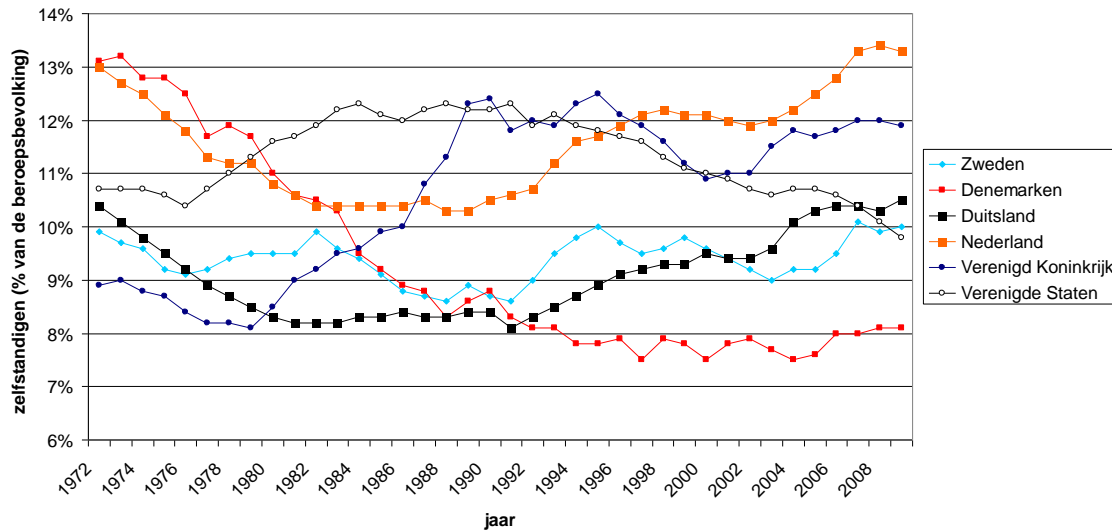
Het duurde nog wel tot midden jaren 90 totdat het MKB en ondernemerschap juist als aanjager van de Nederlandse economie werden gezien. In de grootse beleidsoperatie Marktwerking, Deregulering en Wetgevingskwaliteit werd een einde gemaakt aan Nederland kartelparadijs, en werden vele barrières voor nieuwe ondernemingen weggenomen om zo Nederland innovatiever en productiever te maken. Zet daarbij nog eens de opkomst van de dienstensector, en de ontwikkeling van bedrijvigheid gebaseerd op nieuwe informatie- en communicatietechnologie en – zie hier - de Nederlandse ondernemersrevolutie is een feit. Het aantal nieuwe bedrijven groeide van zo'n 30.000 per jaar in midden jaren 80 tot ruim 100.000 in 2011. U ziet dat met de blauwe staafjes. In de laatste tien jaar is het aantal mensen dat bezig is met het opzetten van een nieuwe onderneming verdubbeld van 4 procent van de volwassen bevolking tot 8 procent, een van de hoogste ratio's in Europa.² Ook het aantal zelfstandigen groeide mee, van zo'n 600.000 in midden jaren 80 naar ruim een miljoen in 2011. Dat ziet u in het rode vlak. Op alle indicatoren is het ondernemerschap dus enorm toegenomen.

Figuur 1. Aantal zelfstandige ondernemers en nieuwe ondernemingen, 1987-2011 (bron: CBS, EIM)

Ja maar, is het wel een *Nederlandse* ondernemersrevolutie, gebeurde er niet hetzelfde in andere landen? Figuur 2 laat zien dat in Nederland eind jaren 80 met zo'n 10 procent zelfstandigen in de beroepsbevolking het laagste punt werd bereikt, en dat dit vervolgens gegroeid is tot ruim 13 procent in midden jaren 2000, hoger dan alle vergelijkbare landen, zelfs de Verenigde Staten. In de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk begon deze groei al in respectievelijk 1977 en 1980. Deze vroege groei kan gedeeltelijk worden verklaard door het deregulerings- en liberaliseringsbeleid van de Thatcher (1979-1990) en Reagan (1981-1989) regeringen. In de jaren 90 is deze groei echter tot stilstand gekomen in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk en is er zelfs een afnemend percentage zelfstandigen. Denemarken en

Nederland hadden in begin jaren 70 een zelfde uitgangspositie, maar in Denemarken is het percentage zelfstandigen sterk afgenomen. Nederland en Duitsland maken een zelfde ontwikkeling door, maar Duitsland blijft altijd onder het Nederlandse niveau. Zweden blijft in deze periode ongeveer op het zelfde niveau als Duitsland, maar met een wat andere trend. Concluderend: Nederland heeft ook in internationaal opzicht een opmerkelijke groei van het aandeel zelfstandigen doorgemaakt in de laatste twee decennia, en staat momenteel aan kop qua zelfstandigen.

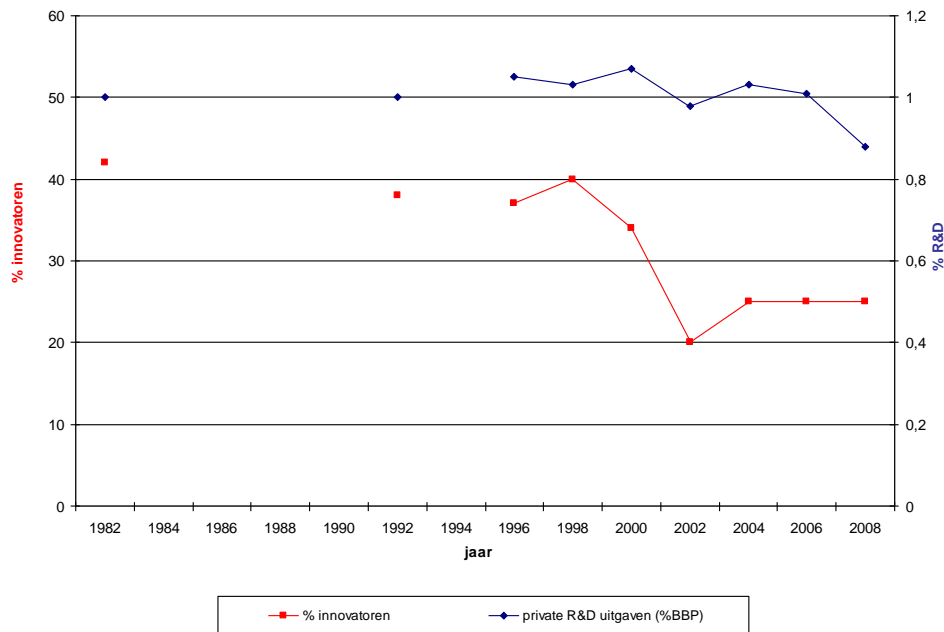

Figuur 2. Zelfstandigen (als percentage van de beroepsbevolking) in Zweden, Denemarken, Duitsland, Nederland, Verenigd Koninkrijk en Verenigde Staten, 1972-2010 (bron: EIM)

Dit succes kent vele vaders, maar overheidsbeleid is er zeker één van. Ondernemerschap lijkt dus buitengewoon goed geregeld in Nederland. Onder de noemers marktwerking en deregulering zijn veel regels veranderd en sommige opgeheven. Laat ik er een paar noemen: de vestigingswet uit 1937 is eerst versoepeld en in 2007 opgeheven; de faillissementswet uit 1893 - nog uitgesproken door koningin Emma - is versoepeld; en het aantal inschrijfprocedures is verminderd. Daarboven op komen nog nieuwe fiscale regels die zelfstandigen, starters en het MKB stimuleren.

De Nederlandse ondernemerschapsparadox

De samenleving is dus wel degelijk maakbaar, door regels te veranderen, af te schaffen, en door nieuwe regels in te stellen. Alleen is het product van overheidsbeleid vaak niet helemaal in lijn met de initiële doelen daarvan. Het doel van het veranderen, opheffen en instellen van deze regels, veelal onder de noemer meer marktwerking, was om Nederland efficiënter en innovatiever te maken. Even de fact checker er overheen halen; is Nederland ook innovatiever geworden in de laatste decennia?

Figuur 3. Private R&D en innovatieve bedrijven (bron: CBS)

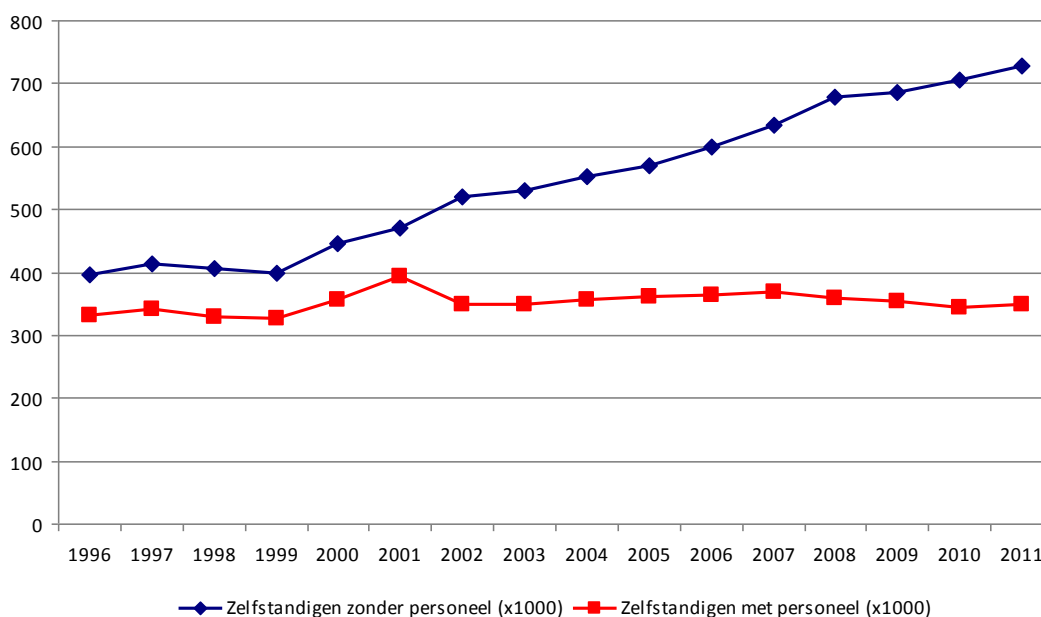
Dit is wat ik de Nederlandse ondernemerschapsparadox noem: een enorme toename aan nieuwe bedrijven en zelfstandigen, maar geen toename in innovatie.

Wat is dat eigenlijk ondernemerschap en innovatie? Is dat niet hetzelfde? Daarvoor moeten terug naar Joseph Schumpeter. Een eeuw geleden typeerde Schumpeter (1934) ondernemers als degenen die innovaties uitvoeren, wat hij nieuwe combinaties noemde. Volgens Schumpeter is een ondernemer de persoon die nieuwe ideeën in een succesvolle innovatie weet te transformeren. Ondernemerschap leidt volgens hem tot nieuwe combinaties van bestaande elementen of zelfs tot de creatie van nieuwe bedrijfstakken en daarmee de vernietiging van oude bedrijfstakken. Iets wat hij creatieve destructie noemde (Schumpeter 1942), zoals bijvoorbeeld de opkomst van digitale navigatie door TomTom de productie van papieren wegenkaarten overbodig maakt. Volgens anderen – teruggaand op Frank Knight (1921) – zijn ondernemers personen die voor eigen rekening en risico aan de slag gaan. Dit is ook een centraal element in de alledaagse ondernemersdefinitie van de belastingdienst en de Kamer van Koophandel, die ook door nationale bureaus voor de statistiek wordt overgenomen, en uiteindelijk vaak door onderzoekers wordt gebruikt.

Stam et al. (2012) definiëren ondernemerschap als volgt: Individuen die kansen voor innovatie ontdekken, evalueren en exploiteren. Innovatie is dan het creëren van nieuwe waarde; nieuw betekent dat het gebaseerd is op een nieuw idee, en dan zijn we weer terug bij Schumpeter. In

Jip en Janneke taal gaat het dan om personen die “kansen zien en kansen pakken”. Kansen zien kan elke gek..., nou ja een beetje voorkennis helpt wel (Shane 2000). Maar kansen pakken, daar heb je vaak meer mensen voor nodig, om producten te ontwikkelen, te produceren, en te vermarkten. En als het succesvol is heb je er vaak nog meer mensen voor nodig. Dat is precies waarom ondernemers ondernemingen nodig hebben!

Maar wat zien we, de enorme toename van het aantal zelfstandigen is in de laatste tien jaar primair een toename van zelfstandigen zónder personeel. Zogenaamde zzp'ers, die liever geen personeel in dienst nemen (54 procent - t.o.v. maar 6 procent van zelfstandigen met personeel; EIM) en minder innovatief zijn (42 procent marktinnovatie – t.o.v. 53 procent van zelfstandigen met personeel; EIM). Eén op de vijf zzp'ers heeft de stap naar het zelfstandig ondernemerschap zelfs ervaren als de enige optie voor betaald werk (De Vries et al. 2011).

Figuur 4. Ontwikkeling van het aantal zelfstandigen zonder personeel en zelfstandigen met personeel, periode 1996-2011 (bron: CBS)

Hiermee wordt al een deel van de ondernemersparadox opgelost: de toename van het aantal zelfstandigen gaat immers niet hand in hand met een toename van innovatie. Dit moet ons, onderzoekers, maar ook zeker beleidsmakers weer eens stil doen staan met wat ooit het doel was van het veranderen van instituties, en wat we eigenlijk met ondernemerschap bedoelen.

Ondernemende werknemers

Niet alle zelfstandigen zijn bezig met ondernemerschap, en niet al het ondernemerschap wordt door zelfstandigen gedaan. Daar mist dus wat in de discussie: ondernemende werknemers! Soms ook wel intrapreneurship, of in gewoon Nederlands intern ondernemerschap genoemd. Kansen zien en kansen pakken laat zich immers niet alleen verpakken in nieuwe ondernemingen! Zonder ondernemende werknemers geen post-its, gmail en playstation: allemaal producten die zijn geïnitieerd en ontwikkeld door ondernemende werknemers.

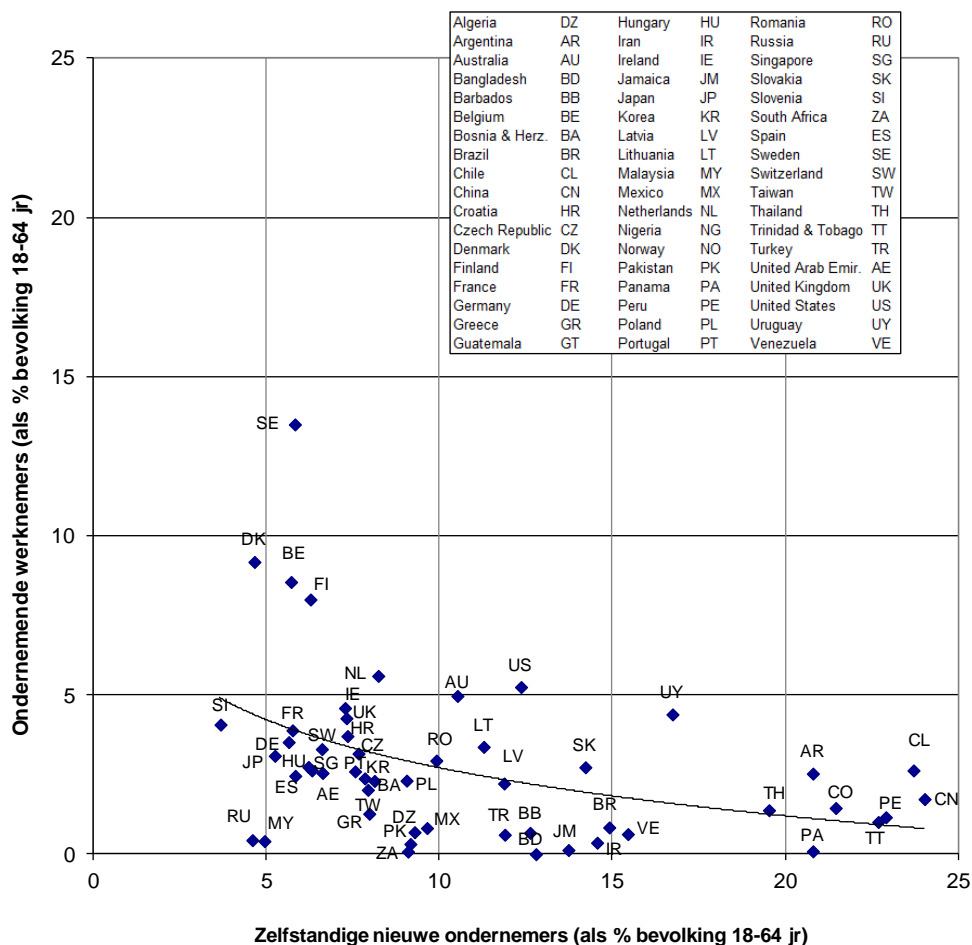
Vanuit het perspectief van marktwerking, is dit ondernemerschap binnen organisaties een blinde vlek. Marktwerking werd verondersteld tot meer ondernemerschap te leiden. In dit perspectief wordt ondernemerschap vaak vereenzelvigd met zelfstandig ondernemerschap. Als je ondernemerschap zo vanuit marktwerking aanvliegt, vergeet je bijna dat er ook veel economie zich aan pure markttransacties onttrekt, of zoals de Nobelprijswinnaar Herbert Simon (1991, p.27) het ooit mooi verwoordde:

Stel je voor dat een Marsmanneltje de aarde nadert en met zijn telescoop kijkt naar de sociale structuur van de economie. Bedrijven zijn groene vlekken, en markttransacties rode lijntjes die de bedrijven met elkaar verbinden. Onze bezoeker van Mars zal in het stukje Nederland vooral een groene massa zien, omdat meer dan 90 procent van de beroepsbevolking nog steeds als werknemer binnen een organisatie werkt. Meer hiërarchie dan markt dus, om in Ronald Coase zijn woorden te zeggen. Het Marsmanneltje rapporteert dan ook naar het thuisfront: "grote groene gebieden verbonden met rode lijntjes", en niet wat een pure markteconomie zou zijn, een netwerk van rode lijnen die groene punten verbinden.

Vanuit het perspectief van marktwerking, is ondernemerschap binnen organisaties een blinde vlek. Ondernemerschap binnen deze blinde vlek, of beter gezegd groene vlek, verdient wel wat meer aandacht.

Wat onderscheidt nu een ondernemende werknemer van een zelfstandige? Het grote verschil tussen ondernemende werknemers en zelfstandigen is de verdeling van risico en beloning: daar waar de zelfstandige als het mis gaat zijn investeringen en zelfs inkomen in rook ziet opgaan, kan de ondernemende werknemer vaak met behoud van inkomen gewoon aan de slag blijven in dezelfde organisatie. Ook is het zo dat als er een zeer succesvolle innovatie wordt ontwikkeld, de beloning daarvan meestal niet geheel voor rekening van de ondernemende werknemer komt, maar wel grotendeels voor de zelfstandige.

Samen met mijn collega's Niels Bosma en Sander Wennekers doe ik uitgebreid internationaal vergelijkend onderzoek naar ondernemende werknemers, enorm geholpen door de Global Entrepreneurship Research Association, waarin onderzoeksteams uit 54 landen samenwerken om jaarlijks zo'n 140.000 mensen te ondervragen naar hun ondernemende gedrag.³ Uit ons onderzoek komt het volgende plaatje.

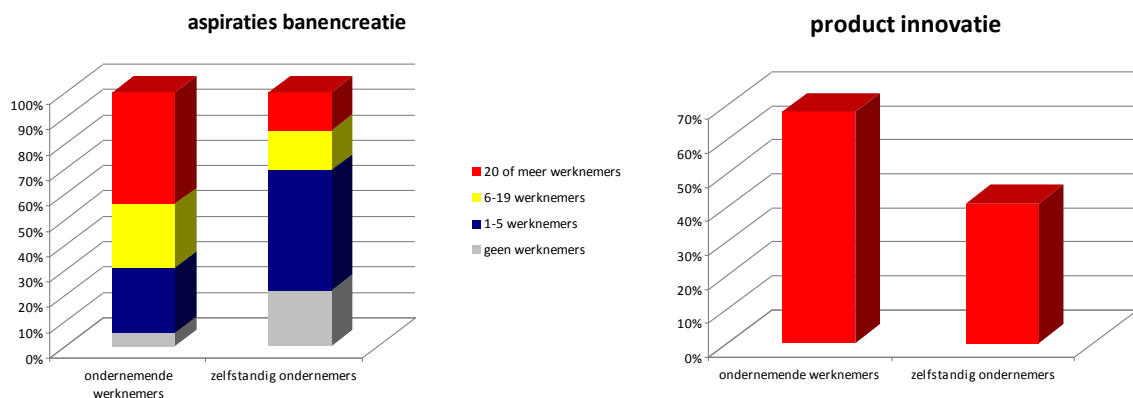
Figuur 5. Zelfstandige nieuwe ondernemers en ondernemende werknemers in internationaal perspectief (bron: GEM)

Op de X-as staat het percentage van de volwassen bevolking dat actief is met het opzetten van een eigen onderneming of er net (minder dan 42 maanden geleden) een heeft opgezet, en op de Y-as staat het percentage van de volwassen bevolking dat als ondernemende werknemer nieuwe activiteiten initieert en uitvoert. Er is een wereld van verschil tussen Zweden en China. In Zweden is maar 5 procent van de bevolking actief met het opzetten van een eigen onderneming, in China maar liefst 25 procent. Maar in China is slechts 2 procent van de volwassen bevolking ondernemende werknemer, terwijl dit in Zweden 13 procent is. Nederland zit qua prevalentie van ondernemende werknemers met 6 procent tussen Zweden en China in: “stuck in the middle”, of best of “both worlds”? Dat brengt ons bij de volgende vraag: Is ondernemerschap goed?

Is ondernemerschap goed?

Zoals ik al zei was het doel van het marktwerkingsbeleid de regels van de economie te veranderen om meer efficiëntie en innovatie te bewerkstelligen. De achterliggende gedachte was dat meer ondernemerschap goed voor de Nederlandse economie zou zijn. In principe is ondernemerschap niet goed of slecht, of zoals William Baumol (1990, p.897) het ooit verwoordde: ondernemers zijn personen die slim en creatief zijn in het vinden van manieren om hun eigen rijkdom, macht en prestige te vergroten. Dat is misschien een wat opportunistische definitie, maar het betekent dat ondernemers zich in eerste instantie bezig houden om hun eigen private doel te bereiken, en niet zozeer met de vraag wat de effecten zijn van hun ondernemende activiteiten voor de samenleving als geheel. De ondernemende Godfather Don Corleone past geheel in deze definitie, Bob de Bouwer misschien wat minder. Dit terwijl Bob de Bouwer volgens de statistieken echt een ondernemer is en Don Corleone weer niet, tenminste, ik neem niet aan dat hij zich als ondernemer bij de belastingdienst heeft gemeld. Ook zijn er zogenaamde sociale ondernemers die zich juist wel op maatschappelijke doelen richten. Recente studies tonen aan dat nieuwe ondernemingen, en met name ondernemers die groeiambities hebben of innovatief zijn een positief effect hebben op macro-economische groei van inkomen, productiviteit en werkgelegenheid.⁴ Maar er kan ook teveel zelfstandig ondernemerschap zijn: als een indicator van een gebrek aan banen in gevestigde organisaties (zoals in veel ontwikkelingslanden het geval is), of een indicatie van een te hoge mate van concurrentie, dat innovatie belemmert.

Naar de macro economische effecten van ondernemende werknemers zijn nog geen studies verricht. Daar licht nog een uitdaging voor ons onderzoek. Als je naar de aspiraties van zelfstandig ondernemers en ondernemende werknemers kijkt, dan lijken de ondernemende werknemers zich positief te onderscheiden. Ondernemende werknemers zijn gemiddeld genomen een stuk ambitieuzer qua impact in werkgelegenheid en innovatie dan zelfstandigen (zie Figuur 6).

Figuur 6. Aspiraties voor banencreatie en innovativiteit zelfstandige nieuwe ondernemers en ondernemende werknemers (bron: Bosma et al. 2011b)

Wat is beter, ondernemende werknemers of zelfstandigen? Als je banengroei of innovatie belangrijk vindt lijken de ondernemende werknemers beter voor de economie dan zelfstandig ondernemers. Dat is toch wel wat kort door de bocht: het gaat er natuurlijk ook om wat voor innovaties worden geproduceerd: is het een nieuw email programma dat gratis gebruikt kan

worden (zo is gmail bij Google ontstaan), is het de playstation (ontwikkeld door een ondernemende werknemer bij Sony), of is het een nieuw beleggingsinstrument? Onderzoek van Kilian Wawoe en mij⁵ toonde aan dat in de bankensector, ondernemende werknemers een grotere kans hadden op een bonus dan hun niet ondernemende collega's, terwijl hun leidinggevende niet vond dat ze inhoudelijk beter presteerden. Als deze ondernemende bankiers wel een bonus kunnen incasseren, maar niet verantwoordelijk zijn voor de verliezen die door hun innovaties worden geleden heb je één van de oorzaken van de financiële en inmiddels economische crisis te pakken.

Onderzoek naar de effecten van ondernemerschap op bredere maten van welvaart, zoals kwaliteit van leven en duurzame ontwikkeling (zie bijvoorbeeld Stiglitz et al. 2009) staat nog in de kinderschoenen.

Ondernemerschap goed geregeld?

Of ondernemerschap goed is voor de organisatie en samenleving wordt in belangrijke mate bepaald door de manier waarop ondernemerschap wordt geregeld in samenlevingen en organisaties. Als de overheid de veiligheid van de burgers niet goed regelt, zorgt Don Corleone daar wel voor. Als de financiële sector de bonussen in stand houdt zal daar ook bepaald soort ondernemerschap door gestimuleerd worden.

Dichterbij huis, de Ureka Mega Challenge van het UMCU: deze innovatiewedstrijd zorgt er niet alleen voor dat ideeën voor een betere gezondheid beloond en ontwikkeld worden, maar ook dat er een cultuur ontstaat waarin ondernemerschap gewoon wordt. Net zoals Google haar ondernemende cultuur versterkt met haar zogenaamde 20 procent regel: waarmee medewerkers de vrijheid krijgen om 20 procent van hun tijd te besteden aan projecten waar ze gepassioneerd over zijn.

In de samenleving spelen instituties, de geschreven en ongeschreven regels die gedrag beïnvloeden (North 1990), een grote rol. Deze regels maken gedrag mogelijk en beperken gedrag, het zijn “enabling constraints”. Geschreven regels zijn bijvoorbeeld wetten en andere vormen van regulering van arbeidsmarkten en productmarkten. Cultuur omvat ongeschreven regels, bijvoorbeeld in normen en waarden van groepen, of gewoontes. Binnen organisaties wordt gedrag op een vergelijkbare manier beïnvloed, door financiële prikkels, bedrijfscultuur en regels voor promotie. De vraag komt dan ook op: Wanneer is ondernemerschap goed geregeld?

Eigenlijk is dat de verkeerde vraag, het veronderstelt namelijk een soort tekentafel positie van waar je ondernemerschap kunt regelen. In de praktijk van de samenleving is er al enorm veel geregeld, en is een pragmatischer vraag hoe ondernemerschap beter geregeld kan worden, gegeven de huidige situatie.

Voor ons ondernemerschapsonderzoek zijn er drie grote onderzoeksvragen, die respectievelijk formatief, allocatief en normatief van aard zijn:

1. Hoe bepalen instituties de mate van ondernemend gedrag in organisaties en samenleving?
2. Hoe bepalen instituties de allocatie van ondernemend gedrag in organisaties en samenleving?
3. Welk ondernemerschap is goed voor organisaties en samenleving, gegeven de specifieke context?

Ondanks dat in Nederland de toetreding en uittreding van ondernemingen al een stuk beter geregeld is dan zo'n dertig jaar geleden, valt er nog steeds veel te verbeteren aan andere aspecten van ondernemerschap. Neem bijvoorbeeld intern ondernemerschap; recent kondigde Frans van Houten, de CEO van Philips, aan dat Philips ondernemender en innovatiever gemaakt moet worden. Hij stelde voor om dat door middel van het invoeren van bonussen te doen. Waar hebben we dat eerder gehoord? Eerder dit jaar deden we met een groep onderzoekers een grootschalige studie naar ambitieus ondernemerschap (Stam et al. 2012). Daaruit concludeerden we dat voor ondernemerschap binnen organisaties het geven van verantwoordelijkheid, variëteit in werk, contacten met de buitenwereld en leiderschap dat ondernemerschap van onderop ondersteunt belangrijke condities zijn.

Onze internationale studie naar ondernemende werknemers (zie Figuur 5) laat zien dat Nederland de meeste andere landen achter zich laat, maar dat bijvoorbeeld de Scandinavische landen een veel hogere score hebben qua ondernemende werknemers. In het meest recente onderzoek dat ik met collega's Niels Bosma en Sander Wennekens doe, lijkt het erop dat vooral verschillen in de mate waarin autonomie gewaardeerd wordt en de mate waarin arbeidsmarktinstellingen werknemers bevoordelen, de prevalentie van ondernemende werknemers positief te beïnvloeden, naast de mate waarin er grote organisaties in een land aanwezig zijn (Bosma et al. 2012b).

Arbeidsmarktinstellingen lijken erg belangrijk te zijn voor de allocatie van ondernemend gedrag over bestaande organisaties en nieuwe organisaties. Dat brengt ons bij een meer politiek beladen onderwerp – de rol van flexibele arbeid.⁶ Enerzijds zijn er veel macro studies die aantonen dat minder ontslagbescherming leidt tot meer productiviteitsgroei in landen en regio's (Van Schaik en Van Klundert 2013; Autor et al. 2007), en dat minder ontslagbescherming ook tot meer nieuwe bedrijven (Autor et al. 2007) en met name groei georiënteerd ondernemerschap leidt (Bosma et al. 2009; Autor 2010). Anderzijds zijn er veel micro economische studies die aantonen dat externe flexibilisering (met flexibele contracten) op z'n best geen effect, en op z'n slechtst een negatief effect heeft op de innovativiteit van ondernemingen (Michie en Sheehan 2003; Zhou et al. 2012). Interne flexibiliteit – het variëren in werkplek – heeft daarentegen doorgaans een positief effect op innovatie (Zhou et al. 2012). Het belang van variëteit in werk ontdekten we ook al in onze studie naar intern ondernemerschap. Daarnaast is gerelateerde variëteit van kennis ook een centraal element binnen recente theorieën van innovatie en economische ontwikkeling (Nooteboom 2000; Frenken et al. 2007).

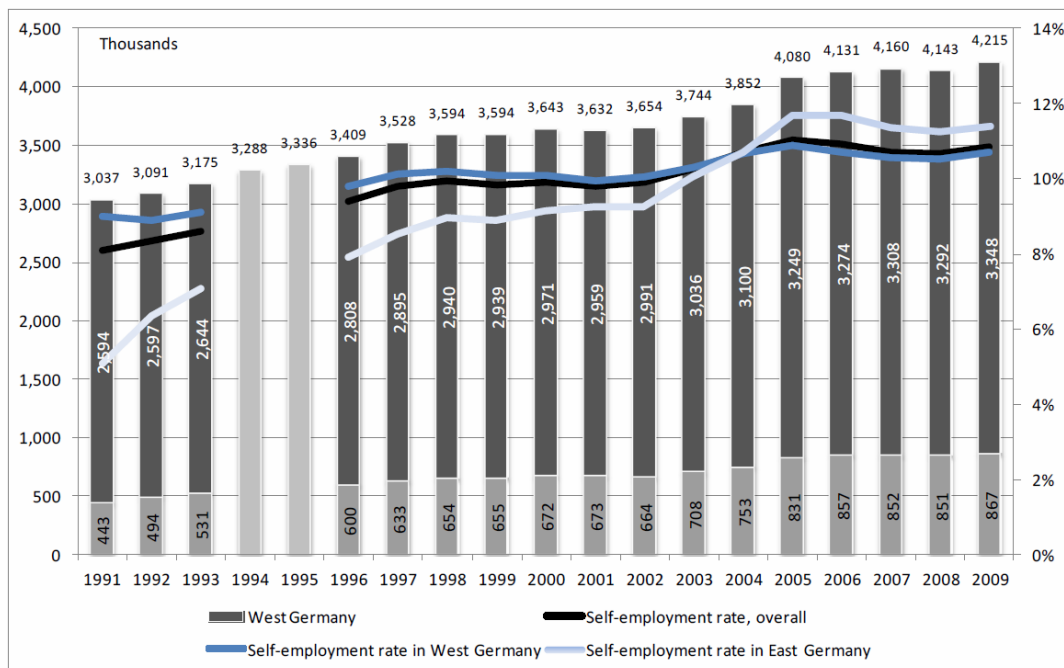
Flexibiliteit - met mate - heeft zo zijn voordelen: voor het op de beste plek krijgen van mensen zowel binnen als tussen organisaties, maar ook voor het stimuleren van nieuwe combinaties voor innovatie binnen organisaties. De interessante vraag is hoe deze flexibiliteit in organisaties en/of samenleving geregeld moet worden, zonder de commitment voor lange termijn investeringen teniet te doen. Het gaat dan om optimale flexibiliteit voor statische en dynamische efficiëntie.

Samenvattend, als we terugkijken op ondernemerschap in Nederland, dan kijken we terug op een ondernemerschapsrevolutie in de periode 1990-2010, die mede mogelijk gemaakt is door overheidsbeleid. Ook zien we de Nederlandse ondernemerschapsparadox, waarin de toename van ondernemerschap niet gepaard ging met een toename van innovatie. Je zou wel kunnen zeggen dat de Nederlandse economie dynamischer is geworden, met veel meer toetredende en uittredende bedrijven, en dat Nederland zeker geen kartelparadijs meer is. Ook heeft de groeiende groep zzp'ers voor flexibeler arbeid gezorgd, en heeft ze als een buffer opgetreden tegen hoogoplopende werkloosheid. Met innovatie heeft dit niet veel te maken. Een grote blinde vlek in Nederland, maar ook daar buiten is ondernemerschap binnen organisaties, dat juist wel tot meer innovatie lijkt te leiden. Een institutioneel vraagstuk waarbij dit onderscheid van zelfstandig ondernemerschap en ondernemende werknemers van groot belang is, betreft de rol van arbeidsmarktinstellingen met betrekking tot de flexibilisering van arbeid.

Mondiale vraagstukken en uitdagingen

Dat is allemaal leuk en aardig voor Nederland, maar wat kunnen we hier nou mee in de wereld. Wat hebben we nu aan zo'n onderscheid tussen zelfstandige ondernemers en ondernemende werknemers. Laten we eens naar twee grote wereldwijde vraagstukken kijken, namelijk corruptie en educatie. Iedereen is er voor om corruptie terug te brengen en het opleidingsniveau van de bevolking te verhogen. Nou ja, Don Corleone misschien niet. Het terugdringen van corruptie, en daarmee de informele economie, zal vooral tot meer formele nieuwe economische activiteiten leiden, in de vorm van meer formeel zelfstandig ondernemerschap. Verhoging van het opleidingsniveau van de bevolking zal vooral een stimulans zijn voor intern ondernemerschap, mits ook gepaard met een cultuur waar autonomie gewaardeerd wordt. Het terugdringen van corruptie en het investeren in opleiding zijn voorbeelden van zogenaamd "no-regret" beleid, maar hebben een uiteenlopend effect op vormen van ondernemerschap: minder corruptie leidt tot meer formeel zelfstandig ondernemerschap en een hoger opleidingsniveau tot meer ondernemende werknemers.

Ook de teloorgang van het communisme heeft geleid tot een enorme toename van zelfstandig ondernemerschap: Oost-Duitsland is een zeer goed gedocumenteerde casus, waar we momenteel binnen het universitaire focusgebied instituties onderzoek naar doen. De transitie van Oost-Duitsland is prachtig verfilmd in Goodbye Lenin. De droge cijfers zien er zo uit:

Figuur 7. Ratio zelfstandigen in Oost- en West-Duitsland, 1991-2009 (bron: Fritsch et al. 2012)

In Oost-Duitsland was ongeveer 2 procent van de beroepsbevolking geregistreerd als zelfstandige. Dit is na de hereniging razendsnel naar en zelfs voorbij het niveau van West-Duitsland gegaan.

Recenter vormen ook de verwatering van het socialisme in Cuba en de nieuwe vorm van staatskapitalisme in China interessante casussen. Dit lijken allemaal transities naar een meer open samenleving waar autonomie meer gewaardeerd wordt.

Dan kom ik toch weer terug bij mijn startvraag: Als we eens dertig jaar *vooruit* konden kijken, we zijn dan in het jaar 2042, hoe zou de economie er dan uit zien? Als we dan toch dertig jaar vooruit mogen kijken, wat zijn dan de “million dollar questions” voor het Utrechtse onderzoek naar instituties?

Laten we er eens één noemen: Stelt u zich het volgende nieuwsbericht voor, ergens tussen nu en 2042: “Goodbye Kim Jong-un, hereniging van Noord- en Zuid-Korea met de hoop om tot één nieuwe welvarende open samenleving te komen”. Ik weet dat dit voor velen als een onmogelijkheid voorkomt, maar als we dit bericht pakweg 40 jaar geleden voor Oost- en West-Duitsland hadden geplaatst was er ook bijna niemand die het zou geloven. Hoe zou de institutionele transformatie van Noord-Korea het beste kunnen plaatsvinden: is de Universiteit Utrecht in staat om hier relevante kennis voor te leveren? Wat kunnen we leren van de hereniging van West- en Oost-Duitsland? Wat kunnen we leren van de gefaalde missie van de Harvard economen om Rusland in een kapitalistisch wonder te transformeren? Die zogenaamde shock doctrine heeft toen niet echt tot een open samenleving geleid. Kunnen wij dat beter? Als we die ambitie hebben moeten we daar nu al flink in gaan investeren.

Andere grote uitdagingen liggen op het gebied van de gezondheidszorg, de effecten van nieuwe informatie en communicatie technologie en duurzaamheid. Mondiale trends op deze gebieden worden in specifieke regio's geproduceerd. Denk voor nieuwe informatie en communicatie technologie aan Silicon Valley, en voor de levenswetenschappen aan San Diego, Boston en Cambridge UK. China is inmiddels de grootste investeerder in duurzame energie. Deze regio's kenmerken zich door een specifieke institutionele context die het wereldleiderschap in deze gebieden mogelijk maakt. Deze mondiale trends kennen ook hun specifieke nationale en regionale vertaling, waarbij sommige regio's en landen beter in staat zijn om hiervan te profiteren dan andere, mede mogelijk gemaakt door specifieke institutionele omgevingen. Europa was door de GSM standaard wereldleider in de adoptie van mobiele telefonie. Nederland heeft een leidende positie in de adoptie van internet, en Duitsland heeft door haar terugleververgoeding voor particuliere energieproducenten een leidende positie in de adoptie van zonnepanelen. Zweden, Denemarken en Finland worden gezien als leiders in de toepassing van innovaties in de gezondheidszorg. Deze mondiale trends bieden kansen voor de Nederlandse economie en samenleving. Maar die moeten wel worden opgepakt door ondernemers, met hun eigen onderneming of in bestaande organisaties. Ook zijn er kansen om “bottom up” sociale uitdagingen op vernieuwende wijze op te pakken, met sociaal ondernemerschap. Nieuwe informatie en communicatie technologie biedt mogelijkheden om ondernemerschap beter te organiseren: zo kunnen zzp'ers zich organiseren in nieuwe collectieven om zo sociale zekerheid, pensioenen en innovatie beter te regelen. Zelfs consumenten kunnen zich als collectief organiseren om te innoveren, niet alleen voor leukere computer games, maar ook voor een duurzamere samenleving.

Onderzoek naar instituties en ondernemerschap

Of deze trends zich zullen manifesteren is niet de vraag; de vraag is *hoe* en *waarom*. Instituties en ondernemerschap vormen een belangrijk ingrediënt van het antwoord. We moeten leren van de empirie hoe we ondernemerschap beter kunnen regelen.⁷ Dat kan ‘in het wild’ en gecontroleerd. In het wild, door te analyseren hoe instituties en hun effect op ondernemerschap zich over de tijd ontwikkelen, en hoe dat in verschillende landen en regio’s gebeurt, gepland en spontaan. Denk bij geplande instituties bijvoorbeeld aan het opzetten van steden met volledig nieuwe regels voor eigendom, economische uitwisseling en democratie⁸, maar ook zogenaamde regelvrije zones, waar experimenten met instituties kunnen plaatsvinden. Maar net als de Koninginnemarkt zijn deze regelvrije zones nooit helemaal regelvrij, wel kun je er experimenteren met het weglaten van bepaalde regels. We moeten ook creatief en alert zijn voor quasi-natuurlijke experimenten, zoals bijvoorbeeld bij de hereniging van West- en Oost-Duitsland en mogelijk van Noord- en Zuid-Korea. Net als Kim Il Sung en Erich Honecker van elkaar leerden, maar dan om ondernemerschap te onderdrukken. Ondernemerschap gaat ook over leren van fouten, zullen we maar zeggen. Ook leren van gecontroleerde experimenten, bijvoorbeeld met zogenaamde “randomized controlled trials” (gerandomiseerd onderzoek met controlegroep) in nieuw beleid. Dit vereist wel grote en doordachte investeringen in onderzoek bij aanvang van het experiment, en ook de wil en ruimte om te leren van deze experimenten. Dat laatste is nog wel een forse hobbel in de beleidspraktijk.

Het is een zoektocht naar mechanismen, hun onderlinge samenhang en uitwerking, waarbij altijd rekening moet worden gehouden met pad afhankelijkheden in de bestaande situatie. Een tekentafelsituatie doet zich zelden voor: “piecemeal engineering” en “trial-and-error” is het devies.⁹ Voor een open samenleving die continu in beweging is, zijn instituties nodig die zowel continuïteit bieden als ruimte voor vernieuwing.¹⁰ Ondernemerschap goed regelen is een continue uitdaging.

Tot slot

Ik wil een aantal mensen noemen die een belangrijke rol hebben gespeeld op het pad naar deze oratie.

Ten eerste wil ik het College van Bestuur en Henk Kummeling - de decaan van de faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie - danken voor het vertrouwen dat zij in mij hebben gesteld. Henk, jij draagt ondernemende activiteiten, zowel in onderwijs als onderzoek als in de academische praktijk een warm hart toe. Het is goed om zo'n decaan achter je te hebben.

Ook dank ik mijn collega's in het Universitaire onderzoeksspeerpunt instituties. Ik heb al een "million dollar question" op tafel gelegd. Ik denk dat we hier in Utrecht op een interdisciplinaire goudmijn zitten, die onder de bezielende leiding van Bas van Bavel nog heel wat pareltjes kan gaan afleveren. Met Ron Boschma, Tine de Moor en Vincent Buskens zijn al mooie projecten in gang gezet, en dat smaakt naar meer. Dit sluit ook mooi aan bij de projecten die ik onder leiding van Bart Nooteboom en Gerard de Vries bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heb mogen uitvoeren (WRR 2008; WRR 2012).

De Utrecht School of Economics is waarschijnlijk het enige economie departement waarin deze multidisciplinaire samenwerking met geografen, historici en sociologen zowel mogelijk is en ook zelfs wordt toegejuicht. Ik voel me dan ook enorm op mijn plek, en wil in het bijzonder Hans Schenk danken voor het feit dat hij me weer terug naar Utrecht haalde, en dank ook Clemens Kool en Janneke Plantenga voor het in mij gestelde vertrouwen om een nieuwe leerstoelgroep op te zetten.

Ik heb het genoeg om samen met Niels Bosma, Roy Hamans, Sascha Kraus, Codrin Kruijne, Coen Rigtering, en Peter van der Meer deze nieuwe leerstoelgroep te bemannen.

Met Niels Bosma en Veronique Schutjens werk ik al lange tijd samen om het veld van de geografie van ondernemerschap verder te ontwikkelen. Ik kijk uit naar verdere samenwerking! Met de collega's van de sectie innovatiewetenschappen ontwikkel ik onderwijs en onderzoek op het gebied van ondernemerschap en innovatie. Deze samenwerking hoop ik verder uit te bouwen.

Met het Utrecht Center for Entrepreneurship brengen we de theorie in praktijk. In ons korte bestaan hebben we het ondernemerschapsonderwijs al kunnen aanjagen naar meer dan 1000 deelnemers per jaar. Ik blijf valorisatie een vreemd Vlaams woord vinden. Ik sta helemaal achter het idee dat de universiteit een talentenmachine is en een plaats van kennisproductie en -verspreiding, maar dat dit alles natuurlijk ook zijn impact moet hebben in de samenleving. Ondernemend gedrag is hierin niet onbelangrijk. Hein, Leendert en Laura, wij vormen een mooi virtueel team in het Utrecht Center for Entrepreneurship, volledig gesteund door oppervalorisator Bas Allart. Het Utrecht Center for Entrepreneurship heeft er ook voor gezorgd dat ik me nog multidisciplinairder ben gaan ontwikkelen dan ik ooit gedacht had, met deze week nog een mooie cursus ondernemerschap met Gerard Pasterkamp van de faculteit Geneeskunde.

Tot slot wil ik mijn Nederlandse academische mentoren hier in het bijzonder noemen: Egbert Wever, Jan Lambooy, Roy Thurik, en Bart Nooteboom. Jullie hebben elk op je eigen wijze op

diverse kruispunten op het pad naar deze oratie een enorm belangrijke rol gespeeld. Hetzelfde geldt voor mijn oud-collega's in Cambridge Elizabeth Garnsey en Ron Martin.

Koen en Maarten: negen jaar geleden stonden jullie nog naast me als paranimf. Het is mooi om te zien dat we in de tussentijd hetzelfde pad zijn gegaan!

Ik bedank mijn familie en vrienden voor hun interesse in mij en hoop dat jullie vandaag iets meer vertrouwd zijn geraakt met mijn alledaagse activiteiten in de wondere wereld van de wetenschap.

We hebben de top bereikt. Tijd voor een bevoorrading. Dames en heren, veel dank voor uw komst. Ik heb gezegd.

Noten

¹ Er waren wel economen die de crisis voorspelden, o.a. Nouriel Roubini en Robert Shiller (zie Bezemer 2009 voor een analyse).

² Bosma et al. 2012c

³ Bosma et al. 2011; Bosma et al. 2012a; 2012b

⁴ Stam et al. 2009; Stam en Van Stel 2011; Stam et al. 2011; Bosma et al. 2011a; Bosma 2011; Wong et al. 2005

⁵ Wawoe en Stam 2012

⁶ Zie ook Stam 2012.

⁷ Zie ook Stam en Nootboom 2011; ondernemerschap kan ook een ontdekkingsmechanisme zijn naar de best passende economische activiteiten in een regio of land (zie Rodrik 2007).

⁸ Zogenaamde "Charter Cities", door Paul Romer geïnitieerd (zie <http://charterscities.org/>).

⁹ Zie ook Popper 1945; Hayek 1978; Sen 2009; WRR 2012.

¹⁰ Zie ook Nootboom en Stam 2008.

Literatuur

- Autio, E. (2010) High-Aspiration Entrepreneurship. In: Minniti, M. (ed.) *The Dynamics of Entrepreneurship. Evidence from the Global Entrepreneurship Monitor Data*. Oxford: Oxford University Press. pp. 251-276.
- Autor, D.H., Kerr, W.R. & Kugler, A.D. (2007) Does employment protection reduce productivity? Evidence from US states. *The Economic Journal* 117 (June): 189–217.
- Baumol, W.J. (1990), Entrepreneurship: productive, unproductive, and destructive. *Journal of Political Economy* 98 (5), 893-921.
- Bezemer, D.J. (2009) “No One Saw This Coming”: Understanding Financial Crisis Through Accounting Models. MPRA Paper No. 15892, online at <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/15892/>
- Bosma, N.S. (2011) Entrepreneurship, urbanization economies, and productivity of European regions. In: Fritsch, M. (ed.) *Handbook of Research on Entrepreneurship and Regional Development*. Cheltenham: Edward Elgar. pp. 107-132.
- Bosma, N., Schutjens, V. & Stam, E. (2009) Entrepreneurship in European Regions: Implications for Public Policy. In: Leitao, J. and Baptista, R. (eds) *Public Policies for Fostering Entrepreneurship: A European Perspective*. New York: Springer. pp. 59-89.
- Bosma, N., Stam, E. & Schutjens, V. (2011a) Creative Destruction and Regional Productivity Growth: Evidence from the Dutch Manufacturing and Services Industries. *Small Business Economics* 36: 401-418.
- Bosma, N., Stam, E. & Wennekers, S. (2011b) Intrapreneurship versus independent entrepreneurship: A cross-national analysis of individual entrepreneurial behavior. Tjalling Koopmans Institute working paper 11-04. Utrecht: Utrecht University School of Economics
- Bosma, N., Stam, E. & Wennekers, S. (2012a) Entrepreneurial Employee Activity: A Large Scale International Study. Tjalling Koopmans Institute working paper 12-12. Utrecht: Utrecht University School of Economics
- Bosma, N., Stam, E. & Wennekers, S. (2012b) The allocation of entrepreneurship across new and established organizations. mimeo.
- Bosma, N., Wennekers, S. & Amorós, J.E. (2012c) *Global Entrepreneurship Monitor 2011 Extended Report: Entrepreneurs and Entrepreneurial Employees Across the Globe*. London: Global Entrepreneurship Research Association (GERA).
- Coase, R.H. (1937) The Nature of the Firm. *Economica* 4: 386–405.
- De Vries, N., Liebrechts, W. & Vroonhof, P. (2011) *Zelfbewust een Zelfstandige Positie. Economische zelfstandigheid van zzp'ers: resultaten zzp-panel meting I van 2011*. Zoetermeer: EIM Panteia.
- Fritsch, M., Bublitz, E., Rusakova, A. & Wyrwich, M. (2012) How Much of a Socialist Legacy? The Reemergence of Entrepreneurship in the East German Transformation to a Market Economy, Jena Economic Research Papers 2012-042, Friedrich-Schiller-University Jena & Max-Planck-Institute of Economics.
- Frenken, K., Van Oort, F. G. & Verburg, T. (2007) Related variety, unrelated variety and regional economic growth. *Regional Studies* 41: 685–697.
- Hayek, F. (1978) *New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas*. Routledge and Kegan Paul: London.
- Knight, F.H. (1921) *Risk, Uncertainty and Profit*. Boston, MA: Hart, Schaffner & Marx.
- Michie, J. & Sheehan, M. (2003) Labour market deregulation, ‘flexibility’ and innovation. *Cambridge Journal of Economics* 27(1): 123-143.
- Nooteboom, B. (2000). *Learning and Innovation in Organizations and Economics*. Oxford: Oxford University Press.
- Nooteboom, B. & Stam, E. (2008) *Micro-Foundations for Innovation Policy*. Amsterdam / Chicago: Amsterdam University Press / Chicago University Press.
- North, D.C. (1990) *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Popper, K. (1945) *The Open Society and its Enemies* (2 volumes). London: Routledge.

- Rodrik, D. (2007) *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*. Princeton: Princeton University Press
- Roman, C., Congregado, E. & Millan, J.M. (2011) Dependent self-employment as a way to evade employment protection legislation. *Small Business Economics* 37: 363–392.
- Schumpeter, J.A. (1934) *The Theory of Economic Development*. Cambridge MA.: Harvard University Press (translation of original version in German 1911).
- Schumpeter, J.A. (1942) *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper and Brothers.
- Sen, A. (2009) *The Idea of Justice*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Shane, S. (2000). Prior knowledge and the discovery of entrepreneurial opportunities. *Organization Science* 11: 448-469.
- Simon, H.A. (1991) Organizations and markets. *Journal of Economic Perspectives* 5(2): 25–44.
- Stam, E. (2012) *De Nederlandse ondernemerschapsparadox. Arbeidsmarktregulering en ondernemerschap in Nederland*. Essay voor project Toekomst Ordening Arbeidsmarkt. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Stam, E., Bosma, N., Van Witteloostuijn, A., De Jong, J., Bogaert, S., Edwards, N. & Jaspers, F. (2012) *Ambitious Entrepreneurship. A review of the academic literature and new directions for public policy*. Den Haag: Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid.
- Stam, E., Hartog, C., Van Stel, A. & Thurik, R. (2011) Ambitious Entrepreneurship and Macro-Economic growth. In: Minniti, M. (ed.) *The Dynamics of Entrepreneurship. Evidence from the Global Entrepreneurship Monitor Data*. Oxford: Oxford University Press.
- Stam, E. & Nooteboom, B. (2011) Entrepreneurship, Innovation and Institutions. In: Audretsch, D., Falck, O. & Heblich, S. (eds) *Handbook of Research on Innovation and Entrepreneurship*. Cheltenham: Edward Elgar. pp. 421-438.
- Stam, E., Suddle, K., Hessels, J. & Van Stel, A. (2009) High-Growth Entrepreneurs, Public Policies and Economic Growth. In: Leitao, J. & Baptista, R. (eds) *Public Policies for Fostering Entrepreneurship: A European Perspective*. New York: Springer. pp. 91-110.
- Stam, E. & Van Stel, A. (2011) Types of Entrepreneurship and Economic Growth. In: Goedhuys, M., Naudé, W. & Szirmai, E. (eds) *Innovation, Entrepreneurship and Economic Development*. Oxford: Oxford University Press. pp. 78-95.
- Stiglitz, J.E., A. Sen, en J.-P. Fitoussi (2009) *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. document beschikbaar op: www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.
- Van Schaik, T. & Van Klundert, T. (2013) Employment protection legislation and catching-up. *Applied Economics* 45(8): 973-981.
- Wawoe, K. & Stam, E. (2012) Ondernemende bankiers en bonussen. *Economisch Statistische Berichten* 20-01-2012, 58-60.
- Wong, P., Ho, Y. & Autio, E. (2005) Entrepreneurship, Innovation and Economic Growth: Evidence from GEM data. *Small Business Economics* 24(3): 335-350.
- WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) (2008) *Innovatie Vernieuwd. Opening in Viervoud*. WRR rapporten aan de regering 80. Amsterdam University Press: Amsterdam.
- WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) (2012) *Publieke zaken in de marktsamenleving*. WRR rapporten aan de regering 87. Amsterdam University Press: Amsterdam.
- Zhou, H., Dekker, R. & Kleinknecht, A. (2011) Flexible labor and innovation performance: evidence from longitudinal firm-level data. *Industrial and Corporate Change* 20(3): 941-968.

Curriculum Vitae

Prof. Dr. Erik Stam is per 1 december 2011 benoemd tot hoogleraar "Economics of Entrepreneurship and Innovation" in de faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie aan de Universiteit Utrecht.

Erik Stam (1975) studeerde internationale economie en economische geografie aan de Universiteit Utrecht. Vervolgens promoveerde hij aan dezelfde universiteit met het proefschrift "Why Butterflies Don't Leave. Locational evolution of evolving enterprises". Hij was als onderzoeker werkzaam bij de Erasmus Universiteit, de University of Cambridge, het Max Planck Institute of Economics (Jena), en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. In 2007 ontving hij de Herbert Simon prijs van de European Association of Evolutionary Political Economy.

Zijn onderzoek richt zich voornamelijk op de rol van ondernemerschap in economische ontwikkeling van bedrijven, regio's, bedrijfstakken en landen. Hij is auteur van ruim 70 artikelen, boeken en hoofdstukken over deze thema's. Daarnaast schrijft hij regelmatig in dagbladen als Trouw, Het Financieel Dagblad, en NRC Handelsblad. Hij is associate editor van het internationaal toonaangevende tijdschrift *Small Business Economics*, bestuurslid van de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde, en fellow van het Tjalling C. Koopmans Institute en het Kenniscentrum Instituities voor de Open Samenleving. Hij heeft een groot aantal onderzoeken verricht voor publieke organisaties zoals de Verenigde Naties, Wereldbank, OESO, Europese Commissie, Vlaamse Raad voor Wetenschap en Innovatie, Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid, Ministerie van Economische Zaken, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, en ondernemingen zoals de Rabobank, &Samhoud en Panteia/EIM.

Hij zoekt nadrukkelijk de interactie op tussen wetenschap, overheid en bedrijfsleven. Hij heeft onderwijs verzorgd op bachelor, master en PhD niveau voor studenten economie, geografie, bedrijfskunde, techniek, en geneeskunde. Sinds 2011 is hij wetenschappelijk directeur van het Utrecht Center for Entrepreneurship (UtrechtCE), het samenwerkingsverband van de Universiteit Utrecht, het Universitair Medisch Centrum Utrecht, en de Hogeschool Utrecht voor onderwijs op het gebied van ondernemerschap.